

Да метадаў рэгістрацыі належыць запіс на магнітафонную стужку і фанетычная транскрыпцыя з указаннем рухаў тону, асаблівасцей інтанавання, колькасці і працягласці паўз. Пры апрацоўцы матэрыялу выкарыстоўваюцца самыя разнастайныя метады: статыстычна-матэматычныя, графічныя, квантатыўныя (колькасныя), метады аўтаматычнай апрацоўкі. Колькасныя паказчыкі даюць пэўную інфармацыю пра самі тэксты. Метады прымяняюцца для апісання і класіфікацыі тэкстаў, паколькі кампаненты вусных тэкстаў (інтанацыя, арфаэпічныя, лексічныя і граматычныя асаблівасці) могуць быць асновай для размежавання, адрознення і кваліфікацыі тэкстаў вуснага маўлення. Колькасныя метады дазваляюць падлічыць колькасць розных элементаў (гукаў, слоў, сказаў і г.д.) у тэксце, частату іх ужывання, спалучальнасць з іншымі адзінкамі.

Электронная вылічальная тэхніка дапамагае выявіць статыстычныя характарыстыкі маўлення, карыстаючыся метадамі матэматычнай тэорыі інфармацыі. Вымярэнне фізічных параметраў маўлення (хуткасці і працягласці маўлення, колькасці і якасці паўз, частаты асноўнага тону, сярэдняй, мінімальнай і максімальнай гучнасці маўлення, нот маўлення, інтанацыйнага малюнка) можа праводзіцца пры дапамозе сучасных сістэм камп'ютарнага мадэлявання вуснага маўлення "Sound Forge", "Sonic Sonar", "Cool Edit" і інш.

Пры аналізе матэрыялу актуальным з'яўляецца сэмплерны метады, які дазваляе выявіць колькасць гукаў маўлення за секунду. Сэмплы адметным чынам спалучаюцца ў гукі (10000 сэмплаў адпавядаюць 1 гуку). Разлік праводзіцца па наступнай формуле: $f=S/10000t$, дзе f – колькасць гукаў маўлення, S – колькасць сэмплаў, а t – час гучання маўлення ў секундах.

І.У. Ялынцава (Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі)

ПРЭФІКСАЛЬНАЕ ЎТВАРЭННЕ ПРЫСЛОЎ'ЯЎ У СУЧАСНЫХ РУСКАЙ І БЕЛАРУСКАЙ МОВАХ

Ключавыя словы: прыслоўе, прэфікс, афікс, матываванае слова, матывавальнае слова, прадуктыўнасць / непрадуктыўнасць.

Падабенства славянскіх моў ахоплівае, як вядома, усе бакі і састаўныя часткі мовы: фанетыку, лексіку і граматыку. Падабенства праяўляецца таксама і ў словаўтварэнні, у тым ліку і ва ўтварэнні прыслоў'яў. Гэта датычыцца як спосабаў словаўтварэння, так і словаўтваральных сродкаў. Аднак трэба заўважыць, што ў кожнай з блізкароднасных моў назіраюцца і істотныя адрозненні ў выкарыстанні нават аднолькавых ці падобных афіксаў дэрыватаў дадзенага лексіка-

граматычнага разраду, іх прадуктыўнасці, характары спалучальнасці з матывавальнымі асновамі і г.д. Прадэманструем гэта на прыкладзе прэфіксальных прыслоўяў у рускай і беларускай мовах.*

Як паказаў даследаваны матэрыял, прэфіксальнае ўтварэнне рускіх і беларускіх прыслоўяў рэалізуе словаўтваральную мадэль *‘прэфікс + прыслоўе’*. Рэпертуар прэфіксаў дадзенай часціны мовы ў супастаўляемых мовах прадстаўлены наступнымі афіксамі: *не-, за-, во-, до-, на-, по-, от- (ото-), из-, после-, поза- // не- (ня-), за-, на-, у-, па-, да-, з-, пасля-, паза-*.

Трэба адзначыць, што як у рускай, так і ў беларускай мове прыслоўі, утвораныя пры дапамозе прэфіксаў, займаюць нязначнае месца (у параўнанні з суфіксальнымі і прэфіксальна-суфіксальнымі прыслоўямі).

Праведзены аналіз дазволіў устанавіць, што сістэмы прэфіксальнага прыслоўнага словаўтварэння супастаўляемых блізкароднасных моў характарызуюцца шэрагам агульных рыс. У прыватнасці, і рускія, і беларускія прыслоўі з прэфіксам *не- // не-(ня-)* маюць адмоўнае значэнне. Яны матывуюцца ў абедзвюх мовах прыслоўямі з суфіксам *-о /-а* і адначасова прыметнікамі з названым прэфіксам, напрыклад: рус. *вкусно* → *не-вкусно* 1 і *невкусн-(ый)* → *невкусн-о* 2 – бел. *смачна* → *ня-смачна* 1 і *нясмачн-(ы)* → *нясмачн-а* 2; рус. *внимательно* → *не-внимательно* 1 і *невнимательн-(ый)* → *невнимательн-о* 2 – бел. *уважліва* → *ня-ўважліва* 1 і *няўважлів-(ы)* → *няўважлів-а* 2; *уважна* → *ня-ўважна* 1 і *няўважн-(ы)* → *няўважн-а* 2; рус. *высоко* → *не-высоко* 1 і *невысок-(ий)* → *невысок-о* 2 – бел. *высока* → *не-высока* 1 і *невысок-(и)* → *невысок-а* 2; рус. *ясно* → *не-ясно* 1 і *неясн-(ый)* → *неясн-о* 2 – бел. *ясна* → *ня-ясна* 1 і *няясн-(ы)* → *няясн-а* 2; рус. *выразительно* → *не-выразительно* 1 і *невыразительн-(ый)* → *невыразительн-о* 2 – бел. *выразна* → *не-выразна* 1 і *невыразн-(ы)* → *невыразн-а* 2 і пад. Іншымі словамі, тут мае месца такая моўная з’ява, як множнасць матывацыі*.

Адзначым, што ўтварэнне антонімаў ад прыслоўяў розных семантычных і структурных тыпаў пры дапамозе прэфікса *не- // не-(ня-)* з’яўляецца старажытным спосабам адвербатыўнага словаўтварэння і выступае прадуктыўным словаўтваральным тыпам у сучасных рускай і беларускай мовах.

Іншыя тыпы прэфіксальных прыслоўяў у абедзвюх мовах (усе яны непрадуктыўныя) характарызуюцца рознымі відазмяненнямі агульнага значэння аднесенасці да прыкметы, названай матывавальным словам.

*Фактычны матэрыял быў узяты з “Русско-белорусского словаря: В 3 т.” (Мн.: БелЭн, 2002) і “Беларуска-рускага слоўніка: У 3 т.” (Мн.: БелЭн, 2003). У працэсе аналізу дадаткова прыцягваўся матэрыял граматык рускай [3] і беларускай [2] моў.

* Множнасць матывацыі – гэта матывацыя аднаго і таго слова некалькімі словамі, якія адрозніваюцца ад матываванага рознай колькасцю фармантаў [5, с. 43]. У лінгвістычнай літаратуры можна сустрэць некалькі варыянтаў назвы гэтай моўнай з’явы, у прыватнасці: *множная вытворнасць* (Л.М. Шакун), *множнасць вытворнасці* (ці *матывацыі*) (А.А. Земская), *неадзіныя матывацыі* (І.С. Улуханаў, У.У. Лапацін).

Так, рускія і беларускія прыслоўі з прэфіксам *за-* // *за-* абазначаюць часавую аднесенасць да прыкметы, названай матывавальным словам, напрыклад: рус. *поздно* → *за-поздно* (праст.) – бел. *позна* → *за-позна*; рус. *ранее* → *за-ранее* – бел. *раней* → *за-раней*; рус. *светло* → *за-светло* (разм.)** – бел. *светла* → *за-светла**** і інш. У беларускай мове прыслоўі з такім прэфіксам рэалізуюць таксама значэнні: 1) ‘перавышэнне якасці, прыкметы, названай матывавальным словам’ (*загуста, залишне, замнога*) і 2) ‘непаўната якасці, названай матывавальным словам’ (*замала, занізка*). Прыслоўі гэтага тыпу таксама суадносяцца з прыметнікамі з прэфіксам *за-* і могуць разглядацца як утварэнні ад іх пры дапамозе суфікса *-а*: *доўга* → *за-доўга* 1 і *задоўг-(и)* – *задоўг-а* 2; *мала* → *за-мала* 1 і *замал-(ы)* → *замал-а* 2; але *многа* → *за-многа*. Інакш кажучы, яны з’яўляюцца поліматываванымі.

У рускай і беларускай мовах прэфіксы *за-* і *на-* выдзяляюцца таксама ў некалькіх прыслоўях, якія з’яўляюцца размоўнымі ці прастамоўнымі сінанімамі матывавальных слоў: рус. *даром* → *за-даром* – бел. *дарам* → *за-дарам*, *дарма* → *за-дарма*; рус. *завтра* → *на-завтра* – бел. *заўтра* → *на-заўтра*; рус. *пополам* → *на-пополам* – бел. *папалам* → *на-папалам* (разм.). У рускай мове да названай групы адносіцца таксама прыслоўе *за-зря* (праст.), якому ў беларускай мове адпавядае лексема *задарма* (разм.).

У рускай мове выдзяляюцца наступныя словаўтваральныя тыпы прэфіксальных прыслоўяў:

1) прыслоўі з прэфіксам *во-*, якія абазначаюць накіраванасць да прыкметы, названай матывавальным словам: *во-вне* ← *вне*, *во-внутри* (праст.) ← *внутри*;

2) прыслоўі з прэфіксамі *до-*, *на-* і *по-*, якія абазначаюць давядзенне да прыкметы, названай матывавальным словам: *до-куда* (праст.) ← *куда*, *до-нельзя* (разм.) ← *нельзя*, *до-сюда* (разм.) ← *сюда*, *до-туда* (праст.) ← *туда*; *на-всегда* ← *всегда*, *на-сквозь* ← *сквозь*, *по-ныне* ← *ныне*, *по-сейчас* ← *сейчас*; семантычна адасоблена лексема *по-всюду* (← *всюду*);

3) прыслоўі з прэфіксам *от-* (*ото-*), якія маюць значэнне ‘зыходзячы (па часе ці прасторы) з прыкметы, названай матывавальным словам’: *от-куда* ← *куда*, *ото-всюду* ← *всюду*, *от-сюда* ← *сюда*.

Рускім прыслоўям названых тыпаў у беларускай мове адпавядаюць:

1) прэфіксальна-суфіксальныя прыслоўі (*во-вне* / *з-надворку*; *во-внутри* (прост.) / *у-сярэдзін-у*);

2) нематываваныя ўтварэнні (*докуда* (праст.) / *дакуль*; *досюда* (разм.) / *дасюль*; *дотуда* (праст.) / *датуль*; *повсюду* / *усюды*, *скрозь*);

** Па даных “Словообразовательного словаря русского языка”, прыслоўе *засветло* з’яўляецца адад’ектыўным прэфіксальна-суфіксальным утварэннем: *светл-(ый)* → *за-светл-о* [4, с. 77].

*** У “Словаўтваральным слоўніку беларускай мовы” прыслоўе *засветла* падаецца як адад’ектыўнае прэфіксальна-суфіксальнае ўтварэнне: *светл-(ы)* → *за-светл-а* [1, с. 126].

3) прэфіксальныя прыслоўі (*на-всегда / на-заўсёды, на-заўжды; на-завтра* (разм.) / *на-заўтра; на-сквозь / на-скрозь*).

У беларускай мове сустракаюцца прыслоўныя ўтварэнні з прэфіксамі *у-* і *па-*, якім у рускай мове адпавядаюць:

1) нематываваныя словы (*у-поперак / наперекор, поперёк; у-попеч* (разм.) / *рядом, возле, подле*);

2) фразеалагічна звязаныя спалучэнні слоў (*у-попеч / бок о бок, рука об руку*);

3) словазлучэнні (*па-абал / с обеих сторон, по обе стороны*).

У супастаўляемых мовах выдзяляюцца адзінкавыя прыслоўі, якія маюць аднолькавыя прэфіксы. Гэта прыслоўі з прэфіксамі *после-* // *пасля-* (рус. *после-завтра* – бел. *пасля-заўтра*) і *поза-* // *паза-* (рус. *поза-вчера* (разм.) – бел. *паза-ўчора* (і *за-ўчора*)). Акрамя гэтага, у рускай мове адзначана яшчэ прыслоўе *из-вне* з прэфіксам *из-*, якому ў беларускай мове адпавядаюць прэфіксальна-суфіксальныя прыслоўі *звонку* і *знадворку*, і прыслоўе *с-выше* з прэфіксам *с-*, якому ў беларускай мове адпавядаюць:

1) словазлучэнне з *вышэйшых інстанцый*;

2) словаспалучэнне з *неба*;

3) назоўнікі ў форме Тв. склону *небам, Богам*.

Што датычыць прадуктыўнасці прэфіксаў прыслоўяў, то, як паказаў аналіз, адны з іх з’яўляюцца прадуктыўнымі (прэфікс *не-* // *не-* (*ня-*)), другія (прэфікс *па-* // *па-*) – непрадуктыўнымі ў абедзвюх супастаўляемых мовах; некаторыя з’яўляюцца непрадуктыўнымі ў рускай мове, але прадуктыўнымі ў беларускай (у размоўным стылі) (прэфікс *за-* // *за-*).

Такім чынам, у працэсе супастаўляльнага даследавання было ўстаноўлена, што існуюць як агульныя для рускай і беларускай моў словаўтваральныя тыпы прэфіксальных прыслоўяў, так і тыпы, характэрныя толькі для дэрывацыйнай сістэмы адной з блізкароднасных моў. Далейшае вывучэнне пытанняў словаўтварэння не толькі прэфіксальных прыслоўяў, але і лексічных адзінак гэтага часцінамоўнага разраду ў цэлым будзе садзейнічаць паглыбленню навуковых ведаў аб тых працэсах, якія адбываюцца ў дадзенай галіне мовазнаўства.

Літаратура

1. Бардовіч, А.М. Словаўтваральны слоўнік беларускай мовы / А.М. Бардовіч, М.М. Круталевіч, А.А. Лукашанец. – Мінск: Беларуская навука, 2000. – 413 с.

2. Беларуская граматыка: У 2 ч. / АН БССР, Ін-т мовазнаўства. – Мінск: Навука і тэхніка, 1985. – Ч. 1. Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск / Рэд. М.В. Бірыла, П.П. Шуба. – 1985. – 431 с.

3. Русская грамматика: В 2 т. – М.: Наука, 1980. – Т. 1: Фонетика. Фонология. Введение в морфемистику. Словообразование. Морфонология. – 1980. – 783 с.

4. Тихонов, А.Н. Словообразовательный словарь русского языка: В 2-х т. / А.Н. Тихонов. – М.: Рус. яз., 1985. – Т. II. – 886 с.

5. Улуханов, И.С. Словообразовательная семантика в русском языке и принципы ее описания / И.С. Улуханов. – М.: Издательство «Наука», 1977. – 256 с.